

УДК 340.1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ДІАЛЕКТИЧНОГО ПОЄДНАННЯ СОЦІАЛЬНОГО Й ІНДИВІДУАЛЬНОГО

Руслан ПАНЧИШИН,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article shows the main theoretical and methodological approaches to the study of the philosophical and legal problems of the individual. Analyzed aspects of becoming as human beings in the philosophical and legal terms, including the investigated person as a dialectical combination of social and individual as an object of philosophical reflection of scientific thought; reasonably formation of man as an individual being fundamental problem in traditional societies.

Key words: human, personality, individuality.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито основні теоретико-методологічні підходи до дослідження філософсько-правових проблем особистості. Проаналізовано аспекти становлення людини як особистості у філософсько-правовому вимірі, зокрема досліджено людину як діалектичне поєднання соціального й індивідуального, як об'єкт рефлексії філософської наукової думки; обґрунтовано становлення людини як фундаментальної проблеми буття індивіда в традиційних суспільствах.

Ключові слова: людина, особистість, індивідуальність.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження розуміння особистості в сучасній філософії права зумовлено передусім вивченням тих процесів, що мають місце в українському суспільстві, але які до цього часу більше привертали увагу політиків і журналістів, аніж філософів, правників, соціологів і психологів.

Незважаючи на дослідження проблем особистості, не вивченими досі залишаються ще чимало аспектів цього соціального явища. Адже кожна епоха, кожний конкретний історичний період розвитку суспільства завжди характеризуються властивими лише для них чинниками й детермінантами, філософсько-правове осмислення яких надасть можливість на теоретичному і практичному рівнях виявити можливості вирішення багатьох соціальних проблем, пов'язаних із людиною.

Актуальність теми. Аналіз сучасної світової філософської думки свідчить, що найпоширенішими та найвпливовішими в розв'язанні проблем особистості є вчення філософів – представників таких напрямів і шкіл, як персоналізм, марксизм, екзистенціалізм, неофрейдизм, сучасна релігійна філософія, а також постмодернізм (явище в сучасній науковій думці, що певною мірою стосується всіх напрямів філософії).

Найвідомішими представниками персоналізму як одного із провідних напрямів сучасної світової філософії є М. Бердяєв, Б. Боун, Р. Флюелінг, Е. Брайтмен, Е. Муньє, Ж. Лакруа, П. Рікер. Їх поєднує розуміння особистості як первинної онтологічної реальності й вищої духовної цінності, буття якої зумовлене верховною особою – Богом [16, с. 278].

Мета статті – на основі аналізу наукових праць обґрунтувати філософсько-правові проблеми особистості й проаналізувати підходи до її розуміння як діалектичного поєднання соціального та індивідуального.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистість – це єдність соціального й індивідуального, сутність її існування [16, с. 273]. Вона являє собою цілісну, індиві-

дуалізовану систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються у процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності людини соціальне та духовне поєднуються, відбувається самореалізація й самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин. Розвиток особистості, розкриття її індивідуальності – це розвиток загальносуспільного в індивідуальному й через нього зростання багатства та розмаїття її духовного світу, розвиток ініціативи і творчих здібностей. Особистість реалізує себе лише поруч з іншою особистістю в процесі спільної діяльності. Глибина й масштаб її, міра самореалізації людини, а також те, наскільки збігаються її інтереси з інтересами інших особистостей і суспільства, визначають рівень розвитку особистості. Отже, індивідуалізація перетворюється на фактор усебічного розвитку особистості. Суспільство може сприяти цьому, але саме воно здатне розвиватися лише за умови наявності реальних можливостей, свободи вибору, коли особистість є водночас і законодавцем, і виконавцем, і творцем суспільства. Відсутність таких умов неминує призводить до стагнації суспільства, однобічного розвитку певного різновиду людської діяльності (бюрократизація, мілітаризація, професійний кретинізм тощо), що загрожує людині втратою можливості бути особистістю.

Формування особистості визначається історично даною системою суспільних відносин, культурою певної епохи, яку вона поступово опановує під час суспільної життєдіяльності. В. Нестеренко зазначає, що вирішальною умовою індивідуалізації людини є «її соціалізація – залучення людини до соціального шляхом прийняття в себе й перетворення на свій життєвий світ, відповідно до можливостей і вимог, індивідуальних рис, здобутків соціального досвіду в найширшому його розумінні». Звичайно, у реальному житті соціальне та природно-неповторне взаємо-

діють у людині з перших днів її життя, а можливо, ще й раніше. Але, як засвідчують і науковий аналіз, і практичне життя, індивідуальність не дана людині від природи, а задана їй самим способом її буття – соціальним. «Саме соціалізація, здійснювана через наслідування, навіювання, через дію всієї системи виховання та освіти, – саме соціалізація уможливила індивідуалізацію» [12, с. 242].

Пошук сутнісних характеристик явища і його понятійно-категоріальне визначення є, як відомо, найважливішою умовою, складовою й метою наукового аналізу цього явища. Водночас це – найскладніший компонент у будь-якому науковому дослідженні. Така складність зумовлена, зокрема, багатозначністю практично всіх суспільних явищ і процесів. А це вимагає від дослідника певного, кажучи словами В. Соловйова, «отвлеченого начала» в розгортанні теоретичної моделі об'єкта дослідження. Але не тільки. Саме «отвлеченное начало» має бути достатнім для ґрунтовного розгортання теоретичних обґрунтувань. Рациональність цих думок особливо підтверджується на прикладі самореалізації особистості. Як пише один із дослідників указанного феномена німецький філософ Г. Кох, поняття самореалізації може означати все й нічого. Тому його вживають в одному випадку для позначення цілісної особистості, у другому – щоб показати лише окремі боки процесу її життєдіяльності, у третьому – з метою виокремлення індивідуальності особистості [21, с. 1283].

Соціальне є важливою складовою особистісного буття людини як невід'ємного чинника суспільного життя. Це означає, що соціальне існує не поза індивідами, а між ними, у них самих. К. Поппер, критикуючи соціальний радикалізм, спрямований на повну заміну соціальної системи, пише, що «малар і ті, хто співпрацює з ним, а також ті інститути, які забезпечують їхнє життя, їхні мрії та плани про кращий світ, норми їхньої пристойності й моралі, – усе це складові соціальної системи, яку треба змити. Якщо вони справді мають намір очистити полотно, то їм доведеться знищити разом себе і свої утопічні плани» [14, с. 189], бо своєрідність нової картини соціальної системи, якою бачать її нові автори, є певною мірою результатом тієї самої системи, яку вони хочуть перебудувати. Соціальне, що існує лише завдяки індивідуальному як формі свого буття, задає індивідуальному колу межі соціально окреслених можливостей поведінки. Воно зумовлює загальну спрямованість розвитку індивідів, а також детермінує ступінь, міру вияву та реалізації індивідом багатоманітних здібностей, потреб, знань, умінь, навичок тощо, тобто всіх сутнісних сил особистості. У цьому полягає його функція стосовно індивідуального.

Однак людина як «індивідуальна суспільна істота» вибірково ставиться до зовнішнього впливу. Ця вибіркoвість, певний спосіб ставлення до зовнішнього і є концентрованим утіленням того неповторного, одиничного в особистості, яке перетворює соціальні можливості, подані ззовні. Вибірковість зумовлена, по-перше, індивідуальними межами буття людини й залежним від цього освоєнням суспільних відносин, по-друге, формою освоєння особистістю цих відносин, які виражені відповідними рисами індивідуальності. Отже, індивідуальне та соціальне в особистості можуть бути зрозумілі як єдність і протилежність форми й змісту. Вони є боками основної суперечливості особистості на рівні індивідуальності: між соціальним змістом особистості й індивідуальною формою освоєння та реалізації цього змісту. На нашу думку, такий підхід має своє повне виправдання й в аналізові процесу становлення особистості.

Важливою особливістю самореалізації особистості як цілеспрямованого процесу є розуміння суперечливості власного розвитку, розкриття та розв'язання суперечностей як джерела особистісного становлення. Г. Батіщев писав, що «розуміння суперечності як джерела розвитку власної соціальної сутності призводить особистість до розуміння необхідності постійної самокритичності, самонегативності, формують здатність до систематичного самозаперечення наявних форм і способів самореалізації» [4, с. 45]. Отже, у процесі самореалізації в особистості формується не лише почуття задоволення від досягнення поставлених цілей і власного саморозгортання, а й здорове почуття незадоволення, самозаперечуваності наявного буття, способів самореалізації. Це примушує людину до пошуку вищих цілей, більш адекватних способів самореалізації, що є одним із джерел і рушійних сил становлення особистості. Останнє в цьому контексті є для особистості як внутрішньо необхідний спосіб бути суб'єктом себе, творити власне життя.

З одного боку, процес самореалізації особистості можна розглядати на предмет його ступеня, рівня, інтенсивності. В основі цього лежить природне прагнення людини до незвичного, нового. Одна реалізована мета породжує іншу, досягнення якої створює ґрунт для пошуку наступної. У міру такого піднесення цілей до практичної самореалізації залучаються все нові прошарки особистісної структури, включаючи і її базові елементи. Ось чому на певному етапі свого розвитку як процесу самореалізація здійснюється на межі можливостей особистості і є показником її сили волі [9, с. 143–144]. У цьому контексті самореалізацію особистості можна визначити як процес максимального, найглибшого опредметнення сутнісних сил особистості у практичній діяльності, коли з цією метою адекватно враховані можливості людини. Якщо ж цілі не відповідають потенціалу особистості, то така діяльність зазвичай виявляється не пов'язаною зі справжньою самореалізацією особистості.

Воля, як відомо, має бути в ході будь-якої життєдіяльності людини. Навіть тієї, що не претендує на статус самореалізації, оскільки, наприклад, потреби, інтереси, цілі людини тощо набувають діяльнішого стану (матеріалізуються) лише завдяки її певним волевим зусиллям. Воля є скрізь, де є людська діяльність. Але воля особливо наявна там, де така діяльність підпорядковується максимальному опредметненню всього потенціалу особистості. Адже, як писав І. Кант, «діяльність роздумів і освітлюваних розумом уявлень – утомливий стан, у який душа не в змозі прийти без опору і з якого природні нахили людського тіла незабаром знову повертають її в пасивний стан, коли чуттєві подразнення визначають усю її діяльність і управляють нею» [8, с. 251]. Самореалізація ж за своєю сутністю збуджує душу, напружує всі наші таланти, загострює відчуття життя й самовідчуття. І тут воля відіграє надзвичайну роль. Вона характеризує самореалізацію особистості як процес, спрямований на досягнення належного, а «належність виникає з мого єдиного місця в бутті», – писав М. Бахтін [5, с. 113]. Це єдине моє місце детермінує лише моє бачення світу, до нього я прикладаю мірку самого себе, свій масштаб, свою унікальність, свою самість. Здорове незадоволення собою викликає потребу в самовдосконаленні, а реально це можливо здійснити завдяки найбільшому напруженню волі. Отже, самореалізацію особистості можна визначити як процес максимально можливого для конкретної особистості опредметнення її потенціалу завдяки найвищому напруженню волі особистості.

З іншого боку, про повноту самореалізації можна говорити в контексті розширення поля, сфер її присутності. У цьому розумінні вказане явище принципово можливе в усіх сферах людської життєдіяльності. Тут виникає питання, наскільки збігається життя індивіда з його особистими намірами, підпорядкованими певній специфіці праці й умовам, що з нею пов'язані.

Обидва аспекти самореалізації особистості як найповнішого предметності її сутнісних сил певною мірою відображають якісну та кількісну боки складного процесу. У міру поглиблення й розширення соціального простору самореалізації особистості набуває особливого значення проблема упорядкованості, пропорційності, оптимізації сфер індивідуального самовираження. Подібне застереження виникало завжди, починаючи з моменту, коли самореалізація актуалізувалася суспільною та індивідуальною проблемою, але особливого звучання набуло тепер, у пору універсального прискорення всіх сфер суспільного й індивідуального життя. Практика засвідчує, що розширення кількості суспільних зв'язків особистості (потенційних передумов самореалізації) може вважатися благом до певної межі, за якою виникає небезпека поверхового розкриття сутнісних сил особистості. Це – варіант людини, яка все знає, усе вміє робити, у всьому розуміється, але в жодному з цих виявів людської потенції не доходить до належної глибини, до професіоналізму. Прагнення до кількісної повноти обертається втратою якості, справжньої ціни індивідуальності. Крім того, таке розширення сфер самореалізації не гарантує від протиставлення одна одній. Адже багатогранність і навіть усеохопність ще не свідчать про спрямованість самореалізації та її суспільну значимість. З іншого боку, і надмірне поглиблення самореалізації, пов'язане з певним обмеженням сфер розвитку особистості, також призводить до втрати, але вже багатогранності, багатства самоздійснення. Це варіант «одномірної людини», яку, як відомо, охарактеризував Г. Маркузе [10], але принципи його підходу до критики сучасної йому людини капіталістичного суспільства можуть бути застосовані й за інших умов. Розв'язання цієї суперечності здійснюється завдяки виходу на вищий ступінь самореалізації особистості, пов'язаний із цілісним розвитком особистості загалом і її самореалізації зокрема.

Специфіка поняття «цілісна самореалізація особистості» полягає в тому, що вона, відображаючи внутрішню єдність, багатоманіття й повноту процесу самореалізації особистості в її життєдіяльності, водночас відображає певний «підсумок», ступінь цілісного розвитку особистості взагалі. Тому цілісність самореалізації – це й відображення об'єктивної закономірності процесу самоздійснення особистості загалом, і фіксація рівня досягнення цієї мети на кожному етапі життєвого шляху особистості [6, с. 53–57].

Цілісна самореалізація несе на собі відбиток індивідуальності особистості, хоч й має соціальний зміст. Тому у процесі становлення необхідно бачити, з одного боку, безперервну індивідуалізацію особистості як форму цього процесу, з іншого – усе більше єднання із соціумом як джерелом її змісту. Безумовно, для достатньо розвинутої особистості цілі життя розглядаються через призму суспільних інтересів, ідеалів, а самі цілі суспільства виявляються зрозумілими й близькими тоді, коли людина бачить у них реальну основу для досягнення особистих цілей. І це нормально, адже «кожна мисляча людина шукає свою відповідь на питання про сенс людського життя як свого життя

й тільки потім – родового» [17, с. 87]. Досвід суспільного розвитку останніх десятиліть демонструє цю думку на прикладі країн із розвинутою демократичною системою, де інститути громадянського суспільства ґрунтуються на пріоритеті приватного інтересу громадянина, стають необхідною умовою вільної самореалізації особистості. Українська ж історія також не раз демонструвала важливість висновку, зробленого в першій третині XX століття видатним патріотом нашого народу В. Липинським про те, що стосунки держави та громадянина будуть справедливими лише тоді, коли держава поважатиме й захищатиме громадянина, а той – шануватиме державу.

Низка теоретичних напрямів розглядають соціалізацію як процес, що складається із послідовності фаз особистісного розвитку. Кожна стадія, по суті, є закріпленням чи придбанням певних типів поведінкових, емоційних реакцій, що надалі впливають на ступінь успішного функціонування індивідуума в суспільстві. Час проходження стадії часто збігається з віковим періодом розвитку та має певні межі. Так, у психоаналітичному напрямі моделями соціально успішної особистості можуть бути генітальний характер у теорії З. Фрейда, відповідно до якої особистість відмовляється від пасивності, властивої ранньому дитинству, свідомо працює, виявляє у відносинах з іншими тепло й турботу, насамперед бере на себе активнішу роль при вирішенні власних життєвих проблем [19]. Великий вплив на формування певного типу характеру мають конфліктні ситуації та їх вирішення в дитинстві.

До авторів психоаналітичного напрямку, котрі підкреслюють важливість культурних і соціальних впливів на розвиток особистості, належать також К. Хорні й Е. Фромм. Досліджуючи взаємини між особистістю і її соціальним оточенням, вони запропонували моделі соціально зрілої особистості й визначили певні стратегії її поведінки. Так, К. Хорні приділяла особливу увагу взаєминам дитини зі значущими для неї людьми і дійшла висновку про формування трьох основних стратегій оптимізації міжособистісних відносин: «від людей» (уникнення оточуючих), «проти людей» (агресія до оточуючих) і «до людей» (пошук співчуття й опіки, що породжує залежну поведінку). Як правило, усі три стратегії є в поведінці будь-якої людини, однак здоровій людині притаманна значна поведінкова гнучкість, вона здатна змінювати стратегії відповідно до обставин. Водночас невротичній особистості притаманне використання лише однієї зі стратегій, незалежно від того, результативна вона чи ні.

Своєю чергою, Е. Фромм описав типи характерів, що формуються під впливом соціального оточення й залежать від ступеня задоволення екзистенційних потреб особистості [18]. Непродуктивні соціальні типи характеру – рецесивний, експлуатуючий, накопичувальний і ринковий. Продуктивний характер – ідеальний тип людської особистості – незалежний, чесний, спокійний, люблячий, творчий і такий, що здійснює соціально корисні вчинки.

Згадані вчені, послідовники психоаналітичного напрямку, визначили лише загальні контури успішно соціалізованої особистості, основну увагу приділяючи впливу ранніх періодів життя на її формування. Детальнішим теоретичним аналізом вікових стадій виділяється теорія Е. Еріксона [20], за якою життєвий цикл складається із восьми фаз. Кожна з них має своє специфічне еволюційне завдання – вирішення певної проблеми соціального розвитку. Способи подолання чи проходження кризи виявляються в характерних для індивідуума типах поведінки.

Адекватне вирішення кризової ситуації робить особистість більш зрілою та соціально підготовленою до нового вікового рубежу. Невирішені конфлікти продовжують вимагати свого вирішення й на наступних стадіях розвитку, тим самим істотно впливаючи на поведінку людини. Велику увагу Е. Еріксон приділив саме проблемам формування особистості на стадіях юності (12–20 років) і ранньої зрілості (20–25 років), відзначаючи цей період як найважливіший у житті людини [20].

Інтегрування знань про себе, усього внутрішнього досвіду, набутого на попередніх стадіях, в особисту ідентичність є важливим моментом розвитку в юності. Успішне знаходження его-ідентичності сприяє зрівноваженню базисних потреб індивідуума з його можливостями й обдарованістю. На формування его-ідентичності великий вплив мають дитячі роки та соціальні групи, із якими особистість себе ідентифікує. Нездатність досягти его-ідентичності або криза ідентичності для молоді людини може виявлятися в труднощах вибору професії чи освіти, у відмові приймати наявні соціальні ролі й нерідко в неадекватному пошуку свого місця в суспільстві. Саме кризою ідентичності в цьому віці Е. Еріксон пояснював деякі види деліквентної поведінки серед молоді.

Інший, оптимістичніший, підхід до природи людини характерний для гуманістичних теорій, що розглядають людину як активного творця власного життя, який має змогу вільно вибирати й розвивати стиль життя. Так, К. Роджерс стверджував, що сама сутність людини постійно рухає її в напрямі особистісного зростання, творчості й самодостатності, що вона завжди перебуває у процесі становлення [15]. Цю сутність учений визначав як «замість» чи «Я-концепцію», що символізує головну частину свідомого досвіду індивіда, концепцію про те, що людина собою являє. Її зміст – продукт процесу соціалізації й формується через взаємодію з оточенням, зокрема зі значущими іншими. За зразок психічного здоров'я він називав «повноцінну функціонуючих» людей, відкритих для переживань, що довіряють їм і вільно рухаються у напрямі самоактуалізації.

Уже праці А. Маслоу присвячено дослідженням психологічних особливостей людей, які досягли, як уважав учений, повного особистісного розквіту і яких він називав самоактуалізованими [11]. Він запропонував 15 ключових характеристик для опису самоактуалізованої людини та визначив такі умови її формування: зосередженість особистості на реалізації власного «Я»; кожен свій вибір робити на користь можливості власного зростання; ставати більш реалістичним, існувати фізично відповідно до своєї власної природи; бути чесним і приймати на себе відповідальність за власні дії; прислухатися до себе й давати можливість своєму «Я» різнобічно виявлятися; бажати бути гарним настільки, наскільки це можливо; досягати найвищих переживань; відкривати в собі сильні та слабкі сторони, бути сміливим при подоланні останніх.

Уявлення про здорову, повноцінну людину, соціально зрілу особистість покладено в основу концепції Г. Олпорта [13]. На думку цього вченого, особистість, котра досягла соціальної зрілості, має широкі кордони «Я», здатність до теплих, щирих соціальних відносин, позитивне уявлення про себе, може контролювати власні емоційні стани, здатність до самопізнання й почуття гумору, має систему цінностей, що містить головну мету чи тему, що й робить життя осмисленим, нарешті, сприймає інших людей, об'єкти й ситуації такими, якими вони є насправді, прагне особисто досягти вагомих і реальних результатів.

Продовжуючи гуманістичні традиції, В. Франкл порушує проблему відповідальності особистості за своє існування, наполягаючи на тому, що самоактуалізація сама по собі не може бути метою людського життя, бо в цьому випадку особистість замикається на самій собі та проблемах, що стосуються виключно її власного «Я». Для повноцінної особистості характерне прагнення до відкриття сенсу життя, активне відстоювання цього сенсу.

Істотно розширити розуміння процесу соціалізації й намітити шляхи оцінювання його успішності можна на основі праць вітчизняних авторів, теоретичною основою яких є діяльнісний підхід до вивчення особистості. Так, концепцію становлення особистості як ідею про індивідуально активну людину, яка створює умови свого життя, виробляє до неї своє особисте ставлення, запропонували С. Рубінштейн і Б. Ананьєв. Уміння особистості організувати, планувати власне життя (загалом і його окремих етапів) – важливі показники особистісного розвитку. Умови життя при цьому розглядаються як завдання, що вимагають від людини певних життєвих рішень. Водночас «ставлення до життя» є складною структурою, що включає такі складові, як світосприймання, світогляд, і виявляється в таких аспектах, як діяльність і визначення мети. До речі, Б. Ананьєв відзначав, що особистісна зрілість пов'язана з «процесом завершення соціалізації та формування системи ролей». При цьому критерієм зрілості може бути підвищення функціонального рівня різноманітних механізмів діяльності [2].

Сучасним продовженням концепції особистості як суб'єкта життєдіяльності стала запропонована К. Альбухановою-Славською теорія «життєвої стратегії», відповідно до якої мірою активності й ступенем самоцінності особистості в оволодінні культурою, досвідом, соціальними цінностями є їх присвоєння як один із виявів активності людини [1]. Інший бік цього процесу становить об'єктивація, тобто самовираження, самореалізація людини як суб'єкта життя. Співвідношення присвоєння й об'єктивації визначає характер життєвої позиції, типовий стиль поведінки, життєві вибори та переваги. Загалом учена визначає життєву стратегію як вирішення певних життєвих проблем, суперечностей, знаходження конструктивного виходу з них.

У межах діяльнісного підходу О. Асмолов розглядає активність особистості, якою супроводжуються життєві вибори, оволодіння власною поведінкою, використання захисних механізмів, взаємодію з іншими людьми як продуктивний вияв особистості [3]. До того ж на ефективність діяльності, її продуктивність і успішність істотно впливають інструментальні вияви – характер і здібності людини.

Висновки. Розглядаючи соціальний розвиток особистості як динамічний процес, що відбувається протягом усього життя, який залежить від впливу безлічі зовнішніх і внутрішніх факторів, можна говорити скоріше про міру соціальної зрілості, що відповідає конкретній віковій групі, ніж про безпосередню відповідність особистісних характеристик певній психологічній моделі успішної соціалізації. Соціальна зрілість особистості виявляється в умінні людини керувати власною поведінкою, організувати свій час і продуктивно його використовувати, у плануванні життєвих цілей і своїх дій, тобто характеризується процесами самоуправління та саморегуляції. При цьому продуктивність життєдіяльності може бути мірою особистісного внеску в пізнавально-перетворювальну діяльність (наприклад, навчання, професійне становлення, взаємодія з іншими людьми). Водночас виявлення суб'єктивного ставлення особи-

стості до результатів своєї діяльності дає змогу визначити ступінь внутрішньої узгодженості, інтерпретацію придбаного досвіду й очікувань щодо себе.

Становлення особистості завжди є значним етапом у життєдіяльності індивіда. Ця значущість щоразу стає його особистісною проблемою, як тільки індивід долає межу власного потенціалу. У силу своєї суспільної природи становлення індивіда стає й соціальною проблемою. Будь-який соціум зацікавлений у тому, щоб особистість кожного його представника максимально вписувалася в його природний порядок. У стабільні періоди розвитку суспільства такий механізм взаємовідносин «індивід – суспільство» налагоджений і гострота становлення особистості спадає. Однак вона неймовірно зростає тоді, коли змінюється звичний порядок життя соціуму й особистостей. З огляду на це надзвичайно посилюється увага до тих підвалів, які лежать в основі процесу становлення особистості.

Список використаної літератури:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 300 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М. : Наука, 1977. – 380 с.
3. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования / А.Г. Асмолов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 104 с.
4. Батищев Г.С. Категория противоречия и её мировоззренческая функция / Г.С. Батищев // Диалектическое противоречие. – М., 1979. – С. 39–58.
5. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки и техники : ежегодник 1984–1985. – М., 1986. – 176 с.
6. Гарасимів Т.З. Самореалізація особистості як процес усвідомленого і цілеспрямованого розкриття сутнісних сил / Т.З. Гарасимів // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2009. – № 872. – Вип. 2 (6). – С. 53–57.
7. Гумбольдт В. Идеи к опыту, определяющему границы деятельности государства / В. Гумбольдт // Язык и философия культуры. – М. : Прогресс, 1985. – С. 31.
8. Кант И. Всеобщая естественная история и теория неба : сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1963. – Т. 1. – 1963. – 510 с.
9. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека / Л.Н. Коган. – М. : Мысль, 1984. – С. 143–144.
10. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Философское исследование учения Фрейда / Г. Маркузе ; пер. и предисл. А.А. Юдина ; общ. ред. А.А. Жаровского. – К. : Гос. б-ка Украины для юношества : [Port-Royal], 1995. – 320 с.
11. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; пер. с англ. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.
12. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії : онтологія людини / В.Г. Нестеренко. – К., 1995. – 335 с.
13. Олпорт Г. Становление личности : [избр. тр.] / Г. Олпорт ; пер. с англ. Л.В. Трубицыной и Д.А. Леонтьева ; под общ. ред. Д.А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2002. – 461 с.
14. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 1994. – 288 с.
15. Роджерс Рэнсом К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Рэнсом Роджерс ; пер с англ. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
16. Соціальна філософія : короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горлача та ін. – К. ; Х. : Рубікон, 1997. – С. 272 279.
17. Фролов И.Т. О жизни, смерти и бессмертии / И.Т. Фролов // Вопросы философии. – 1983. – № 1. – С. 87.
18. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М., 1993. – С. 11.
19. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 1999. – 606 с.
20. Эриксон Э.Г. Идентичность : юность и кризис / Э.Г. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 396 с.
21. Koch H. Karl Marx und die "Selbstverwirklichung des Individuums" // Einheit. – Berlin, 1973. – № 11. – S. 1283.